

CSEREARÁNYOMLÁS-KONTRA TARTÓS GAZDASÁGI EGYENSÚLY

A cserearányomlás, mint fogalom a szakmai közvéleményben teljességgel ismert. Ezért a fogalom elemzése helyett arra teszünk kísérletet, hogy - legalább vázlatosan - bemutassuk a tartós cserearányomlás hatását egy nyitott gazdaságra; jelen esetben hazánk gazdaságára.

Mielőtt azonban a téma elemzésébe kezdenénk, szükségesnek tartjuk a cserearányomlás szerepét, megítélését illetően saját álláspontunk megfogalmazását.

A cserearányomlás valójában okozat: a világgazdaság 1973 karácsonya után megváltozott értékítéletének következménye. Az olajárrobbanás, majd az azt követő alternatív energiahordozó- és nyersanyag-áremelkedés cserearányváltozást okozott, s (sokak akkori véleményével szemben) nem is átmeneti hanem tartós változást. A cserearányváltozás a jelentős energiahordozó- és nyersanyagexportőrök számára valójában cserearányjavulást, ezeknek az anyagoknak nettó importőrei számára pedig cserearányromlást eredményezett. A fejlett technikát megtestesítő termékeket jelentős arányban exportáló országok néhány év után vissza tudták állítani korábbi cserearányaikat. A cserearány, illetve ennek tartós változása a világgazdaság értékítéletét jelenti, s mint ilyen objektív kategória, mindenkire egyaránt érvényes mérce. Ha pedig a mindenkori cserearányokat objektívnak tekintjük, akkor az a legracionálisabb cselekvés, ha erőforrásainkat e mércéhez való minél jobb és gyorsabb alkalmazkodásra mozgósítjuk.

Az előbbiekből kiindulva alapjaiban helytelennek tartjuk azt a nézetet, mely a gazdasági problémáinkért a cserearányomlást teszi felelőssé. A valódi "felelős" tulajdonképpen a cserearányváltozás mibenléte felismerésének késése, illetve az ebből szükségszerűen következő elkésztettség, s vontatott alkalmazkodás. Azok az országok, melyek időben felismerték a változások lényegét, s erejüket ennek megfelelően az alkalmazkodásra összpontosították, mára már lényegében "megemésztették" ezt a kedvezőtlen hatást. A "tétovázó" országok viszont még ma is az alkalmazkodás gyötrelmeinek fázisában tartanak. Az időben való reagálás politikailag is előnyösebb lett volna, hiszen - ebben az esetben - az alkalmazkodás feszültségei keleten és nyugaton egyidőben jelentkeznek. A reagálások megkésztettsége miatt azonban nálunk az alkalmazkodás még csak most vált ki feszültségeket, miközben az időben alkalmazkodó országok politikai, gazdasági helyzete már stabilizálódott.

A világgazdaságban bekövetkezett változások nyomán egyes termékek árainak robbanásszerű változása hazánk gazdasági sajátossággal miatt valójában hirtelen és nagymértékű

cserearányomlást eredményezett. Mértékét jól jellemzik a következő adatok: ha az 1970-es cserearányainkat 100-nak vesszük, akkor 1983-ban a cserearánymutató már csak 77, vagyis ezen időszak alatt a világpiac 23 %-kal leértékelte a külkereskedelem útján realizálódó magyar munkát. Abszolút adatokkal mérve a cserearányomlást, az ebből származó eddigi veszteségeink meghaladják az 500 milliárd forintot, ami majdnem egy év teljes nemzeti jövedelmével egyenlő, illetve ez az összeg nagyobb, mint az ország II. világháborús anyagi vesztesége. Ugy gondoljuk, hogy ez a néhány adat plasztikusan érzékelteti a cserearányomlás miatt elszenvedett veszteség nagyságát. A probléma súlyossága még jobban érzékelhető, ha figyelembe vesszük azt, hogy az eddigiekben foganatosított intézkedéseink legfeljebb lassítani tudták ezt a tendenciát, megállítani nem.

A cserearányomlás közvetlen hatásaként jelentős külkereskedelmi mérleghiány keletkezett, amit külföldi hitelek felvételével próbáltunk orvosolni. Az árányváltásokat a gazdaságpolitika hosszú ideig átmenetinek tartotta és emiatt 1978 végéig a megszokott fordulaton tartotta a gazdaságot, miközben a külkereskedelmi mérleghiány még súlyosabb méreteket öltött. Ez a körülmény tette indokolttá az MSZMP KB 1978 decemberi határozatát, mely a külgazdasági egyensúly helyreállítását jelölte meg legfontosabb célként. Mivel 1974 óta nem következett be a népgazdaság hatékonyságának olyan számottevő javulása, ami a cserearányvesztés miatt kieső jövedelmeket pótolni tudná, ezért a külgazdasági egyensúly javítását csak a belső felhasználás erőteljes csökkentésével lehetett megvalósítani. Ez pedig szükségszerűen azt eredményezte, hogy a cserearányomlás, a külgazdasági egyensúly megbomlása a belső egyensúlyt is felborította.

A fentiek miatt nagyon erőteljes exportkényszer nehezedik a gazdaságra, melyet talán az "exportálni minden áron" kifejezéssel lehetne legegyszerűbben érzékeltetni. Ez kényszerhelyzet szülte választ, de azt is látnunk kell, hogy ez egy olyan belgazdasági szituációt eredményez, aminek tartós fennmaradása valójában stratégiai célunkat: az egyensúly tartós megteremtését veszélyezteti. Ebben a helyzetben - a választott gazdaságpolitikát figyelembe véve - az a feladat áll gazdaságunk előtt, hogy az exportnak az importon túl a jelentős adósságszolgálat fizetéséhez szükséges konvertibilis devizamennyiséget is fedeznie kell. Ugyanakkor a belföldi piacot is el kell(ene) látnia a szükséges mennyiségű áruval. Ugy tűnik azonban, hogy gazdaságunk érték- illetve jövedelemtermelő képessége nem elég e kétirányú kötelezettség teljesítéséhez, s emiatt együtt kell élnünk a belső egyensúlyhiánnyal.

A cserearányomlás eddig vázolt hatásai közvetlenek, keményen hatnak a gazdaságra. A magyar munka világpiaci leértékelődésének azonban vannak olyan hatásai is, melyek át-tételesebben hatnak, jóllehet - megítélésünk szerint - semmivel sem veszélytelenebbek, mint a direkt hatások. Utóbbiakhoz a következőket soroljuk:

- A fokozott exportkényszer a világgiazi, tehát objektív okok miatt bekövetkező cse-rearányomlásón tul is leértékeli a magyar munkát. Ez alatt azt értjük, hogy az "expor-tálni minden áron" kényszere miatt valójában annyiért kell eladnunk, amennyiért éppen megveszik az árut. Arra tehát nem is gondolhatunk, hogy taktikai, üzletpolitikai módsze-reket alkalmazzunk, mivel az adósságszolgálati teher miatt multhatatlanul szükségünk van időközönként meghatározott mennyiségű konvertibilis devizára.

- A cserearányomlás és a felvett hitelek visszafizetési kötelezettségei miatt nem használhatjuk fel belföldön a megtermelt nemzeti jövedelem teljes egészét. Ugyanakkor a fel nem használható részt megtestesítő áruk termelése közben is keletkezett jövedelem, amit tulajdonosaik belföldön kívánnak elkölteni, de nincs a piacon megfelelő mennyiségű anyagi jószág. A hiányt fedező importra az alkalmazott gazdaságpolitika miatt egyáltalán nincs lehetőség. A belső piac egyensúlyán örökődő gazdaságpolitikának tehát egyetlen alkalmaz-ható eszköze marad az egyensúly formális fenntartására: a permanens áremelés, illetve a vállalatok esetében a ma már teljes joggal tulzottnak mondható jövedelemelvonás. Ameny-nyiben ez az összefüggés igaz, akkor ebből levonható az a következtetés, hogy a cserea-rányomlás időszakában a belföldi inflációt lehetetlen fölszámolni.

Előbb az egyensúly formális fenntartásának egyetlen alkalmazható eszközeként az ár-emelést jelöltük meg. Elméletileg azonban szóba jöhetnek még egyéb módszerek is. Pl.:

- A jövedelemtulajdonosok megtakarítási hajlandóságának fokozása. Ezt azonban reá-lisan a jövedelemtulajdonosok egyik csoportjától sem várhatjuk el. A lakosság látva az inflációt, nem fokozza megtakarításait. A vállalatok sem tartalékolnak pénzt, mert azt az utóbbi években - különböző címeken, egy-egy alkalommal még visszamenőleges hatállyal is - elvonta tőlük az állam. Az állam sem folytathat szufficites költségvetési politikát, mert nagyon sok égető probléma vár megoldásra a népgazdaságban.

- Aktiv árfolyampolitikával küzdhetünk az infláció azon része ellen, ami un. impor-tált infláció. Az árfolyampolitika valójában azonban "Janus-arcu" gazdaságpolitikai eszköz. Amennyiben ugyanis az inflációt tartjuk a fő ellenségnek, akkor a nemzeti valutát felérté-kelő politikával rontjuk a vállalatok exportérdekeltségét. Ha viszont az exportösztönzést akarjuk vele elérni, akkor a valuta leértékelés óhatatlanul erősíti a belső inflációt. Bár-melyik óhajtott cél elérésére is kívánjuk felhasználni az aktiv árfolyampolitikát - rövid időn belül negatív hatását is érezhetjük.

Az árfolyampolitika exportösztönző hatásával kapcsolatban szükségesnek tartjuk megjegyze-ni: amennyiben az export növelése műszaki versenyképtelenség miatt ütközik akadályba, ak-kor ezen a helyzeten a valuta leértékelése nem tud eredményesen változtatni. Exportter-mékeink jelentős részénél sajnos ez a gond.

A cserearányromlás miatt tehát időről-időre rákényszerülünk az áremelésre, melynek legfőbb célja a belső piaci egyensúly - legalább formális - fenntartása. A sorozatos áremeléseknek valójában van egy másik nem kevésbé fontos célja is: az exportárualap bővítése. Ez utóbbi is gyakran szerepel az áremelések indokaként, pl. a hus, étolaj, kenyér (gabona), alumínium esetében. Az ilyen típusú áremeléseknek az infláción túl is van negatív hatásuk, jöllehet a sorozatos áremelések irritálják a fogyasztókat, ugyanakkor alig haladunk egy korábban megfogalmazott fontos célunk, az értékarányos árrendszer megteremtése felé. A fenti indítéku áremeléseknél ugyanis nem a támogatás mértéke, illetve annak csökkentése a döntő kiválasztási szempont, hanem az exportálhatósága. Az élelmiszer áremeléssel kapcsolatban egy másik problémát is felvetünk: miközben létrehoztunk egy világszínvonalu mezőgazdaságot, lakosságunk ennek pozitív hatását az áralakulásban kevésbé érzékeli, jövedelméből mindmáig viszonylag magas hányadot kell élelmiszerekre költeni.

- A cserearányromlás következtében a belső egyensúlyt tehát csak permanens áremeléssel lehet formálisan fenntartani. Ez a kényszerű gyakorlat viszont oda vezet, hogy a népgazdaságban - a világpiaci áralakulástól függetlenül, sőt esetenként annak ellenére - folyamatos az infláció. Emiatt a társadalom azon csoportjai, melyek objektív helyzetüknél fogva pl. életkor, családi helyzet, kevésbé, vagy egyáltalán nem konvertálható szakmai képzettség stb. miatt nem tudnak kiegészítő jövedelemhez jutni, kénytelenek egyre romló létfeltételek között élni.

Az MSZMP KB 1978. decemberi határozata óta a gazdaságpolitika elérte alapvető célját, az ország fizetőképességének megőrzését, és ez nem kis eredmény. Látnunk kell azonban, hogy ezt csak úgy tudtuk elérni, hogy a gazdaság belső egyensúlytalansága fokozódott. Az egyensúlyhiány fokozódása és az ebből adódó veszteségek alapvetően az alkalmazott győgmódd szükségyszerű mellékhatásai. Az 1979-től alkalmazott gazdaságpolitikát az jellemzi, hogy alapvetően csak az elosztási szférában jelentett változást, nevezetesen csökkentette a vállalatok és a lakosság jövedelmét, illetve fokozta a társadalmi tiszta jövedelem központosítását. A reálszféra alkalmazkodása lényegében kimerült a növekedési ütem jelentős csökkenésében, a termelési strukturában azonban alig érezhető a pozitív irányu elmozdulás. Amennyiben viszont a reálfolyamatok nem alkalmazkodnak a világgazdasági igényekhez, akkor az ujratermelés egyéb szféráiban már nem lehet ezen a helyzeten érdemlegesen változtatni. Ugy véljük, hogy a szabályozórendszernek 1985 januárjában életbeléptetett továbbfejlesztése is csak akkor lehet sikeres, ha kiváltja a termelés hatékonyabbá válását, világszínvonalu termékek gyártásának megindulását, illetve ezen termékek körének bővítését. E szempontból vizsgálva az új szabályozórendszert, azt mondhatjuk, hogy igazán most sem kerülnek a vállalatok innovációs kényszerbe, illetve kevés vállalatnak lesz meg a fejlesztéshez szükséges erőforrása. Őszintén reméljük, hogy a módosult gazdasági kör-

nyezet hatékonyabb tevékenységre ösztönzi vállalatainkat és ezáltal a népgazdaságunk - saját korábbi eredményeihez képest - előbbre lép. Ma azonban még korai lenne véleményt nyilvánítani arról, hogy e remélt javulás világgazdasági pozícióink erősítéséhez is elég lesz-e. Jóllehet erre multhatatlanul szükségünk lenne, mert "külgazdasági kapcsolataink tükrözik a legvilágosabban, s - kimondhatjuk - legkönnyörtelenebb formában társadalmunk teljesítőképességét, kihívásaink természetét, országunk jövőjét megalapozó válaszadásaink célszerűségét."¹

A gazdaságpolitikánk, ha megkésve is, de reagált a világgazdasági kihívásra. Látnunk kell azonban, hogy a mára megteremtett külső és belső egyensúly nagyon törékeny, egy előre nem látható külső változás könnyen semmissé teheti. Mi indokolja, hogy a létrejött egyensúlyt törékenynek tartjuk? Helyzetünket reálisan szemlélve a következőt kell megálapítanunk: -

- A konvertibilis elszámolású külkereskedelmi aktivitumot alapvetően nem a hatékony export fokozásával, hanem az import adminisztratív korlátozásával értük el.
- A konvertibilis fizetési mérleg egyensúlyban tartása még mindig újabb hitelek felvételét igényli.
- A rubel számolású külkereskedelmi egyenlegünk tartósan deficitese, mert a cserearányromlás ebben a relációban csak most kezdi éreztetni igazán a hatását.
- Belföldön a kereslet-kinálat egyensúlya csak formális, mert ezt jövedelemelvonó, illetve áremelő intézkedésekkel mesterséges uton "állították elő".

Az előbbieken alapján úgy hisszük, joggal mondhatjuk azt, hogy a mostani egyensúlyunk nagyon labilis, s amíg a cserearányromlás folyamatát nem tudjuk megszüntetni... az is marad. Nincs olyan ügyes gazdaságpolitika, mely a cserearányromlás miatt elvesztett jövedelmet pótolni tudná. Ezért állítjuk azt, hogy a cserearányromlás és a tartós gazdasági egyensúly egymást teljességgel kizáró fogalmak. Ebből következik, hogy a cserearányromlás felszámolása nélkül - ha van is egyensúly, ez mindig csak formális lehet.

A gazdaság jelenlegi helyzetéből csak akkor tud tartósan kimozdulni, ha nem tüneti kezelést alkalmazunk, hanem az ide vezető alapvető okot számoljuk fel. Ez az ok - reméljük az eddigiekből kiderült -, az 1973-ban kezdődő világgazdasági folyamatok lényegének késői felismerése, s ebből következően az elkéssett, mindmáig vonatottan előrehaladó alkalmazkodásunk. Az 1979-től folytatott gazdaságpolitika azért nem eredményezett minőségi változást a gazdaság állapotában, mert a cserearányromlást nem tudta hatékonyan ellensúlyozni. Márpedig, ha az alapvető ok fennmarad, akkor a legrafináltabb gazdaságpolitika is legfeljebb csak a helyzet további súlyosbodását tudja elkerülni, magát a borotvaélen táncolást nem.

"A magyar társadalom és gazdaság jövőbeli fejlődésének egyik kulcskérdése tehát éppen az, hogy milyen mértékben tudjuk átállítani - a piaci versenyképesség és jövedelmezőség szempontjainak figyelembe vétele mellett - az utóbbi évtizedekben fokozatosan, majd a 70-es években radikálisan leértékelődő gazdasági szerkezetünket."²

Mit kellene tennünk a cserearányromlás megszüntetése érdekében? Tételesem sok mindent fel lehetne, s kellene sorolni a megváltoztatandó dolgok közül. Erre azonban területi korlátok miatt nincs lehetőség. Körvonalazható azonban az, hogy milyen belső gazdasági környezetre lenne szükség a magyar munka további leértékelődésének megakadályozásához. Első megközelítésre azt mondhatjuk, hogy a magyar gazdaságból a folyamatos műszaki fejlesztésre, az állandó megújulásra, hatékonyság növelésre irányuló kényszer hiányzik. Mi piacgazdaságok termékeivel versenyzünk a világpiacon, anélkül, hogy a vállalataink is hasonló helyzetben lennének a magyar népgazdaságban. Piacibbá kell tehát tenni a magyar gazdaságot, mert "... a piaci viszonyok fejlesztése nélkül a központi tervezés nem képes a fejlődés hajtóerőit úgy mozgásba hozni, hogy a külső és belső egyensúly tendenciája érvényre jusson, hogy a műszaki és a piaci versenyképesség javuljon, a társadalom jövedelme kellően nőjön, a gazdasági növekedés a minőségi tényezők javulása mellett menjen végbe."³

A piac kényszerítő hatásán túl az is nélkülözhetetlen, hogy a vállalatok is rendelkezzenek a megfelelő reagáláshoz szükséges eszközökkel. Egy külső szemlélő számára a mi vállalataink önállóságának mértéke irigylésreméltó. Ám világosan kell látnunk, hogy ez mindaddig csak formális önállóság, míg a vállalatok a jogokkal való éléshez nem rendelkeznek megfelelő anyagi eszközökkel. A Kereskedelmi Kamara számításai szerint azonban a vállalatok likviditási helyzete nem hogy javulna, hanem folyamatosan romlik.

Sajnos nemcsak az anyagi lehetőségek szűkössége rontja a vállalatok helyzetét, hanem a szabályozórendszer túl gyakori változtatása is. Ez utóbbi lehetetlenné teszi hosszú távú vállalati stratégia kialakítását, pedig az eredményes műszaki fejlesztéshez az innovációhoz mindez nélkülözhetetlen.

Számos tanulmányban megfogalmazták már, hogy mind sürgetőbbé váltak a piac szerepének növelése, illetve a gazdaság monetarizálása, mert "az iparfejlesztésben eddig szerzett tapasztalatok bizonyítják, hogy a piac szervező és fegyelmező erejét sem adminisztratív, sem kreált szabályozó eszközökkel pótolni nem lehet."⁴ Ugyanakkor megfigyelhető egy másik alapállás is, mely az előbbi változtatások negatív hatásaitól fél, illetve eltulozza az azok várható veszélyeit.

Az előbb vázolt kérdések eldöntése tulajdonképpen a "lépni vagy nem lépni" problémáját veti fel. Nyilván mindkettőnek van veszélye, de a veszély nagysága és bekövetkezésé-

nek valószínűsége közel sem egyforma. Az alapvető világgazdasági változásokra adott el-
készt és tétova reagálás következményeit már tapasztaljuk. Amennyiben az alkalmazkodás
üteme nem javul, ez azzal a veszéllyel járhat, hogy viszonylag rövid időn belül felgyorsul
világgazdasági pozícióvesztésünk folyamata. Már el is mozdultunk ez irányba azzal, hogy
a világgazdasági kihívásra deffenzív módon reagáltunk. Míg a konkurrensaink erőteljes mű-
szaki fejlesztéssel reagáltak a megváltozott világgazdasági helyzetre, mi jelentősen csökkentet-
tük a beruházási keretet és ideológiát gyártottunk ahhoz, hogy a felhalmozás csökkenő
szintje nem veszélyezteti gazdaságunk modernizálását. Féltő, hogy ez az ideológia alapján
véve nem a valóságos helyzetet tükrözi.

Ha a szükségessé váló lépéseket a vélt veszélyek miatt folyamatosan elodázzuk, akkor
helyzetünket még stabilizálni sem tudjuk, mi magunk is hozzájárulunk nehézségeink fokozó-
dásához, miközben számos konkurrens ország jobb pozícióba küzd fel magát. A halogatás-
nak tehát komoly, reális veszélyei vannak és méginkább lesznek.

Végül összegezzük mondanivalónk lényegét: a cse-rearendőlést elszennvedő gazdaság
külső és belső egyensúlya szükségszerűen felbomlik és ennek az adott gazdaságra, társa-
dalomra nézve súlyos következményei vannak. Ezt az egyensúlytalanságot nem lehet olyan
intézkedésekkel felszámolni, melyek az ujratermelés egy-egy szférájára, vagy csupán az
elosztásra korlátozódnak. Az alkalmazkodást a reálszférában kell elkezdeni az áruk ver-
senyképességének fokozásával, a folyamatos innovációval, s azt végig kell vezetni az egész
(szélesen értelmezett) ujratermelési folyamaton. Az alkalmazkodás akkor lehet eredményes,
ha a piac valódi szerepet kap a gazdaságban. Véleményünk szerint az alkalmazkodás tágabb
fogalom, mint amit a gazdaságpolitika eddigi átalakítása sugall.

JEGYZETEK

1. Kádár Béla: Külgazdasági kapcsolataink és a gazdasági reform. Gazdaság, 1983. 2.
62. old.
2. Uo. 66. oldal: További tartósan ható negatív jelenségek:
  - magas fajlagos anyag- és energiafelhasználás;
  - műszaki fejlesztés elégtelensége;
  - beruházások elhúzódása, kedvezőtlen épület-gép arány;
  - a vállalatok közötti megfelelő kooperációs készség hiánya.
3. Nyers Rezső: A gazdaságirányítás rendszere és a társadalmi fejlődés Magyarországon.
Társadalomkutatás, 1984. 2. 5. old.
4. Varga György: A feldolgozóipar hosszú távu fejlődése. Gazdaság, 1983.1. 34. old.